

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI HALK KÜLTÜRÜ BİLGİ VE BELGE MERKEZİNE KAYITLI DERİ SANATI USTALARI¹

Melda ÖZDEMİR²

Ali Mahir FAYİK³

Özet

El sanatı ürünleri, binlerce yıllık Anadolu maddi kültür tarihi içerisinde öncelikle işlevsel olarak kullanılmış zamanla estetik yönlerinin gelişmesiyle de dikkat çekmiştir. Gündelik hayattaki ihtiyaçların ve ustaların yaratıcılığının/tasarım yeteneğinin şekillendirdiği bu alan zamanla üretim teknikleri değişse de halk kültürü içindeki önemini kaybetmemiştir. El sanatları içinde yer alan deri ürünleri giysi, aksesuar, halk mutfağı, halk müziği gibi oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Deri ürünlerinin, geleneksel üretim şekillerinin, geleneksel aktarım yollarının (usta-çırak ilişkisi), kullanılan araç ve gereçlerin kuşaktan kuşağa sağlıklı bir şekilde aktarımının sürdürülmesi ise, üretim şekillerinin hızla makineleştiği günümüzde oldukça önemli bir konudur. Bunun başarılmasının en önemli yolu ise araştırma ve arşivleme çalışmalarıdır. Bu amaçla Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde halk edebiyatı, halk inançları, geçiş dönemleri gibi birçok kültürel alan ile birlikte geleneksel el sanatları da yer almaktadır. Folklor araştırmacılarının planlı alan araştırmalarında derledikleri el sanatı ürünleri 1966 yılında kurulan bu belgelikte yer almakta olup günümüzde de araştırma sonuçlarının burada arşivlenmesine devam edilmektedir. Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde yer alan deri ustaları ve ürünlerinin araştırılacağı bu çalışma sayesinde el sanatları alanında çalışan,

¹ Bu makale, ikinci yazar danışmanlığında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasının güncelleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi El Sanatları Bölümü, melda.ozdemir@hbv.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-7087-5561>

³ Kültür ve Turizm Bakanlığı Folklor Araştırmacısı, mahirfayik@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-0644-2910>

öğrenim gören araştırmacılar ve öğrencilerin bu kaynaklara daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: El sanatları, deri, Halk Kültürü Arşivi, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Leather Art Craftsmen Registered to the Centre for Information and Documentation of Folk Culture of the Ministry of Culture and Tourism

Abstract

Handicraft products was used primarily in the history of Anatolian material culture for thousands of years and drew attention in time with the development of their aesthetic aspects. This area, shaped by the needs of daily life and the creativity/design ability of the craftsmen, has not lost its importance in folk culture although production techniques have changed over time. Leather products in handicrafts have a wide usage area such as clothes, accessories, folk cuisine and folk music. Maintaining a healthy transfer of leather products, traditional production methods, traditional teaching models (master-apprentice relationship) and the tools and equipment used from generation to generation is a very important issue today in which production methods are based on rapid automation. The most important way to achieve this is to research and archive. Centre for Information and Documentation of Folk Culture, which operates under the General Directorate of Research and Education of the Ministry of Culture and Tourism, has many cultural fields such as folk literature, folk beliefs, transitional periods and traditional handicrafts to realize these aims. The handicraft products compiled by folklore researchers in the planned field research are included in this archive, which was established in 1966. Today, the results of the researches are still archived here. It is believed that researchers and students studying in the field of handicrafts will be able to access these resources more easily and quickly due to this study, which presents leather craftsmen and their products in the Centre for Information and Documentation of Folk Culture.

Keywords: Handicrafts, leather, the Archive of Folk Culture, the Ministry of Culture and Tourism

1. Giriş

Geleneksel el sanatları, Anadolu coğrafyasının binlerce yıllık kültür tarihi içerisindeki en önemli öğelerden biridir. Ortaya çıkışında ve aktarımında halkın ortak estetik değerleri, ihtiyaçları, yaşadıkları çevre ile etkileşimleri, iletişimleri önemli rol oynamaktadır. Usta-çırak ilişkisi yoluyla nesilden nesile aktarılır.

Estetik kaygı anlamında sanat, her kültürde bulunur ve sanat kaygısıyla üretilen nesnelere yerleşim yeri ve insan gövdesinin güzelliğine kadar her yerde uygulama alanı bulur (Emiroğlu ve Aydın, 2003, s. 722).

Sanat kavramının bir alt dalı olan el sanatı ürünleri, başlangıçta gündelik hayattaki ihtiyaçlar neticesinde oluşsa da zamanla estetik olarak da değerlendirilmiştir. Üreticisinin onaylanma, beğenilme, fark edilme ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Toplumda statü kaynağı ve üreticisine saygı duyulma sebebi olabilmektedir.

Antropologlara göre sanat, insanların zihin yapılarının ve kültürün bir yansımasıdır. Çeşitli sanat dalları günlük hayattan zevk almayı sağlamanın yanında sayısız işlevlere sahiptir. Hayatı anlamamıza, açıklamamıza, hayattan hoşlanmamıza yardım eden ve hayal gücünün yaratıcı kullanımının bir ürünü olan sanat, insan türüne özgüdür. Bir yerli, bir kaba ihtiyaç duyduğunda basit ve süslenmemiş bir kap ile dikkatlice şekillendirilmiş pürüzsüz ve özenle boyanmış bir kap aynı işlevi görebilir. Ancak zaman harcanarak teknik beceriler kullanılarak yapılan hoş çömlükler sadece yapanın değil, diğerlerinin ve diğer kültürlerin de beğenisini toplar (Haviland, 2002, s. 437-438).

Hem bir iş hem bir uğraş hem de artistik bir çalışma alanı olan el sanatlarının verilen ürün doğrultusunda kategorileri bulunmaktadır. Hem yapılan iş hem de yapılan eşya için kullanılan bir tamlama olan el sanatlarının sanatın yanı sıra ekonomik ve sosyal hayatta da, başka bir deyişle, kültür içinde de ayrı bir yeri vardır (Barışta, 1998, s. IX).

Giysi kültürü de el sanatları içinde önemli bir yere sahiptir. Başlangıçta, bedeni dış etkilerden koruyarak yaşamı kolaylaştırmak ve güvende hissetmek için kullanılan giysi, insanlığın geçirdiği evrelerle birlikte farklı amaçlara da hizmet etmiştir. Konumuz olan deri'nin maddi kültür tarihi içerisindeki yeri ise neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir.

İlk insanlar avladıkları hayvanların derilerini dış etkenlere karşı korunmak için kullanabileceklerini fark ettiklerinde dericiliğin tarihi de başlamış sayılır. Bu, yüz binlerce yıl anlamına gelir. Deri'nin, zamanla sadece iklim şartları ve yırtıcı hayvanlardan korunmak dışında da işlevleri oluşmuştur: Estetik görünüş, moda kavramı, statü sembolü vb.

Çalışmanın amacı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezine kayıtlı deri ustaları ile ürünlerinin belirlenmesidir.

Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, Türk Halk Kültürü ile ilgili bilgi, belge ve materyalleri koruyarak bilim ve sanat dünyasına tanıtıcı bir kaynak olarak sunmak üzere 1966 yılında kurulmuştur. Arşiv niteliğinde, milli bir kuruluş olan merkez, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmet vermektedir. Halk kültürü alanında belge niteliği taşıyan ve konunun uzmanları tarafından kaynağına gidilerek elde edilen bilgi, belge ve materyaller düzenli olarak arşivlenmektedir. Bu nedenle söz konusu arşivin, halk kültürü alanında Türkiye'nin en kapsamlı bilgi ve belge merkezi olduğu söylenebilir (Evcin, 2013, s. 225). El sanatı ürünleri de bu arşivde önemli bir yer tutar. Çağımızda kaybolmaya yüz tutan el sanatlarının arşivlenerek kayıt altına alınması, bu bilgilerin ileriki kuşakların ulaşabilmesinde kaynaklık edecektir.

Üzerinde çok fazla araştırma yapılan ve ham maddesi deri olan el sanatı ürünlerinin belirtilen arşivde ne derece yer aldığı, özellikleri ve hangi deri ustalarının kayıt altına alındığı konularının belirlenmesi ve bu sonuçları deri sanatı konusunda çalışma yapan öğrenci, araştırmacı ve akademisyenlerin kolayca ulaşabileceği şekilde ortaya koyması açısından bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezine kayıtlı olan beş deri ustası ve bu ustaların ürünleriyle sınırlıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde ham maddesi deri olan Geleneksel El Sanatları kapsamında Kasım 2020 tarihi itibarıyla 33 usta kayıtlıdır. Araştırmada örneklem olarak yalnızca beş ustanın bilgilerine yer verilebilmesinin nedeni, arşivden yararlanma işlemlerinin 10 Nisan 2009'da Bakanlık onayıyla Resmi Gazete'de yayımlanan Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi Hizmetleri Yönetmeliğine göre yapılmasıdır. Bu yönetmeliğe göre yazılı belgelerden yararlanma sınırlı olmakla birlikte bu sınır, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü tarafından belirlenerek onaylanmaktadır.

Araştırma, Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Bilgi Belge Merkezine kayıtlı beş deri ustası ile ustaların ürünlerini kapsar. Araştırma materyalini arşivdeki ustalara ait fotoğraflar, video ve ses kayıtları oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında ham maddesi deri olan el sanatları hakkında genel bilgi verildikten sonra Halk Kültürü Arşivi tanıtılarak burada kayıtlı deri zanaatkarları ve ürünleri tespit edilmiştir. Araştırmada kütüphanelerden ve internet ortamındaki güvenilir kaynaklardan literatür taraması yapılmış ve Halk Kültürü Arşivine başvurularak izin verilen sayıdaki belgeye ulaşılmıştır. İncelenen ustaların demografik bilgileri ile ürünlerinin ham maddesi, yapım aşamaları ve teknikleri belirlenmiştir.

Söz konusu sınırlama nedeniyle örneklem olarak alınan beş ustanın seçilmesinde ise arşivde kayıtlı olup ham maddesi deri olan beş farklı daldan birer ustanın seçilmesine karar verilmiştir. Bu dallar ve dallardaki ustaların dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ham maddesi deri olan el sanatlarının arşivdeki sayısal dağılımı, HKBBM

GELENEKSEL EL SANATI	KAYITLI SANATÇI SAYISI
Yemeni (Köşger-Çarık)	12
Körüklü Çizme	2
Kispet Dikimi	1
Deri İşleme	18
Saraç	4
Toplam	37

2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi ile Somut Olmayan Kültürel Miras

10 Nisan 2019 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Kültür Ve Turizm Bakanlığı Araştırma Ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi Ve Belge Merkezi Hizmetleri Yönetmeliğinin amaç başlıklı 1. Maddesi şu şekildedir:

“Bu Yönetmeliğin amacı, Kültür ve Turizm Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatındaki Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezlerindeki, halk bilimi konusunu haiz araştırma, derleme, bağış ve satın alma yoluyla temin edilen belgeler ile materyallere yapılacak işlemler ile somut olmayan kültür mirası taşıyıcılarının tespiti ve Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinden yararlanmaya ilişkin usul ve esasları belirlemektir.”

Milli Folklor Enstitüsüne bağlı olarak kurulan bu arşiv (Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi) 1966 yılında kurulmuş ve halen Ankara’nın Çankaya İlçesine bağlı Emek Mahallesi’nde bulunan Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi Yönetimi Dairesi bünyesinde hizmet vermektedir. Bu arşive belge girişleri dört farklı şekilde mümkün olabilmektedir:

Başta Halk Bilimi olmak üzere Etnoloji, Antropoloji, Sanat Tarihi, Tiyatro, Geleneksel Türk El Sanatları, El Sanatları gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarında en az lisans eğitimi almış Bakanlık Folklor Araştırmacılarının resmi görevlendirme ile gerçekleştirdikleri alan araştırmalarında elde ettikleri yazılı, görsel ve sesli belgeler;

• Bakanlığın; “Âşık-Ozan, Halk Şairi/ Kalem Şairi ve Zakir”, “Mahalli Sanatçılar ve Geleneksel Çalgı Yapımcılığı”, “Geleneksel El Sanatı ve Türk Süsleme Sanatları Sanatkarları” ile “Geleneksel Tiyatro Sanatı ve Sanatçıları” dallarında başvuruda bulunanlara adaylara belirli aşamalardan sonra düzenleyerek verdiği Sanatçı Tanıtma Kartını almaya hak kazananların bilgi ve belgeleri;

- Çeşitli bağışlar yoluyla elde edilen etnografik ürünler;
- Bakanlığın satın alma yoluyla temin ettiği etnografik ürünler.

Elde edilen belgeler, Halk Edebiyatı, Halk Mimarisi, Geleneksel El Sanatları, Geçiş Dönemleri (Doğum, sünnet, evlenme, ölüm), Halk Meteorolojisi, İnanışlar, Halk Hekimliği gibi Halk Bilimi’nin inceleme konusu olan Halk Kültürü alanlarındandır. Bu çalışma kapsamında, ikinci maddede belirtilen Sanatçı Tanıtma Kartını almaya hak kazanarak arşive kaydı yapılan deri sanatçıları üzerinde durulacaktır. Bu nedenle söz konusu kartın nasıl bir süreçten sonra adaylara verildiği hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

TBMM tarafından 2006 yılı itibariyle “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Somut Olmayan Kültürel Miras UNESCO tarafından; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar biçiminde tanımlanmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras,

toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur (<https://www.unesco.org.tr>).

Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) kavramı ilk bakışta yalnızca maddi olmayan kültürel ürünlerini (inanışlar, törenler ve ritüeller, çeşitli kültürel uygulamalar vb.) düşündürebilir. Ancak durum bundan biraz farklıdır. Günümüzde ağırlıklı olarak maddi kültür ürünlerinin (etnografik ürünler, tarihi eşya), her türlü müze (açık hava müzeleri, kapalı mekanlar) ve arşivlerde korunması, sergilenmesi önemli olmakla birlikte SOKÜM kavramı yalnızca bunlara odaklanmaz. Bu ürünlerin arkasındaki bilgi ve becerilere, süreçte geçirdiği değişimlere de odaklanır. Bir örnekle şu şekilde açıklanabilir: Bir yemeni ustanının ürettiği maddi kültür ürünleri olan yemeniler SOKÜM kavramının konusu olmakla birlikte ustanın kendi ustasıyla ve çırağıyla olan ilişkisi; bu işi öğrenirken nasıl bir eğitim sürecinden geçtiği, bu mesleği öğrenmeye nasıl karar verdiği; üretim teknikleri ve bu tekniklerin geçmişten günümüze değişimleri; ürünlerin kullanım alanlarının neler olduğu; sabahları iş yeri açılırken okunan dualar, temenniler gibi arka planda olan birçok ayrıntı SOKÜM kavramı içindedir.

Bakanlığın düzenlediği Sanatçı Tanıtma Kartı (Görsel 1) ise Bakanlık Makamının 24/04/2014 tarihli onayıyla yürürlüğe giren “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarının Tespit ve Kayıt İşlemlerine İlişkin Yönerge” çerçevesinde başvurulara verilmektedir. Bu yönergenin amaç başlıklı 1. maddesi şu şekildedir: “Bu Yönergenin amacı, somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının tespiti, değerlendirilmesi, belirli ölçütlere sahip olanların Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezine kayıt edilmesi, üretimlerinin teşvik edilmesi ile geleneksel kültürün yaşatılmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.”

Görsel 1. Sanatçı tanıtma kartı

Bu kartı almak için adaylar öncelikle müracaat formunu ve ilgili diğer belgeleri Bakanlık Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne bizzat veya posta yoluyla ulaştırmak zorundadır. Bu belgeler; adayların ürünlerini yaparken çekilen, yüzlerinin de görüldüğü en az 15 dakikalık video kaydı, ürünlerine ait en az 20 farklı fotoğraf, kimlik fotokopisi, vesikalık fotoğraf ve adli sicil belgesidir. İlk başvuruda bu belgeleri eksiksiz beyan eden adaylar daha sonra yılda bir veya iki kez oluşturulan tespit kuruluna davet edilirler. Kurullar, ilgili daire başkanının başkanlığında (Halk Kültürü Bilgi Yönetimi Dairesi); bir şube müdürü (Halk Kültürü Araştırmaları Şubesi), bir

folklor araştırmacısı ile alanlarında yeterliliği kabul görmüş akademisyen ya da uzman olmak üzere yedi üyeden oluşur.

Adaylar, beraberlerinde getirdikleri ürünlerle birlikte kurulda değerlendirilirler. Değerlendirme ölçütleri, ilgili yönergede şu şekilde belirtilmiştir:

- İcra ettiği sanatın öne çıkan türlerini bilmek, sanatın önde gelen ustalarını tanımak, sanatıyla ilgili geleneksel ve tarihi bilgiye sahip olmak;
- İcra ettiği sanatta belli bir olgunluğa erişmiş olmak;
- İcra ettiği sanatı bir ustadan geleneksel yöntemlerle öğrenmiş olmak;
- Sanatını ilgili kişilere öğretebilme yeterliliğine sahip olmak;
- Kendisiyle aynı sanatı icra edenler arasında tanınıyor olmak;
- Geleneksel El Sanatları ve Türk Süsleme Sanatlarının geleneğinden kopmadan, bu sanata ilişkin yeni teknikleri de uygulayabiliyor olmak.

3. Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde Kayıtlı Deri Ustaları

Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde Kayıtlı, ham maddesi deri olan el sanatları alanında kayıtlı 33 zanaatkardan yalnızca beşinin seğilme nedeni makalenin giriş bölümünde açıklanmıştır. Bu çalışmada yer alan beş zanaatkara ait demografik bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Örneklem grubunda bulunan beş deri sanatçısına ait bilgiler

Adı	Sanat Dalı	Yöresi	Eğitim Durumu	Yaş	Sanatı Öğrenme Şekli	İşi Yapma Süresi	Çırak Yetiştirme Durumu
Mihtad Karagöz	Deri İşleme (Kürk)	şanlıurfa	Okur Yazar	67	Babası	57	Var
Erol İçyer	Yemenicilik (Köşger-Çark)	Gaziantep	İlkokul	40	Ustası	İlkokuldan Sonra	Var
Ahmet Kemal Digilli	Saraç	Konya	Üniversite	32	Babası	İlkokuldan Sonra	Yok
Türkay Yavaş	Körüklü Çizme	Ordu	İlkokul	58	Ustası	44	Var
Adem Kayın	Kısbet Dikimi	Edirne	Üniversite	42	Ustası	-	Var

3.1 Mihtad Karagöz-Kürkçülük

On yaşındayken, aynı zamanda ustası olan Abdullah Karagöz'ün yanında çırak olarak bu mesleğe başlayan Mihtad Karagöz, 25 yaşında babasından izin aldıktan sonra kendi iş yerini açmış olup halen bu mesleği devam ettirmektedir. Yörede, bu mesleğe deri ve kürk satan veya tamir eden anlamındaki "Kevelci" de dendiğini belirtmektedir. Bu meslekte üçüncü kuşak olduğunu söyleyen usta, babasının da bu mesleği dedesinden öğrendiğini belirtmiştir. Yok olmaya yüz tutan bu mesleği kendi çabalarıyla ayakta tutmaya çalışan Mihtad Karagöz, eskisi kadar çırak yetiştirememekten ve pazarlama imkanlarının yetersiz olmasından şikayet etmektedir.

Mesleğini yaparken daima babasını örnek aldığını belirtmiştir. Yetiştirdiği ve aktif olarak yapan tek kişi olan İmam Karadaş dışında diğer çırakları bu mesleği bırakmak zorunda kalmıştır.

Kendisi de mesleğinin eskisi kadar ilgi görmemesi ve maddi zorluklar nedeniyle birkaç yıl süreyle belediyede bahçıvan olarak çalıştıktan sonra yaşı elvermediği için işinden çıkarıldıktan sonra tekrar mesleğini yapmaya çalışmaktadır.

Ürünlerinin fiyatı ortalama olarak 500-1500 TL. aralığında olup kürk giyimine ilgi duyan sınırlı sayıdaki müşterisinin olduğunu, ürünlerini bazen de turistlerin aldığını belirtmiştir. Atölyesi Şanlıurfa İli Eyyübiye İlçesi Alpan Sokak'ta Derici Han'da bulunmaktadır. Evli ve beş çocuğu vardır. 1974-1976 yılları arasında Balıkesir ve İstanbul illerindeki askerlik görevi dışında Şanlıurfa dışında yaşamamıştır. Kürkçüler ve kasaplar derneğine üyedir. Katıldığı herhangi bir yurt içi veya yurt dışı etkinlik yoktur. Gap Gündem adlı yerel gazetede ve bazı TV kanallarında kendisiyle ilgili haberler yapılmış olup Şanlıurfa Valiliği tarafından bazı işlerinin satın alındığını belirtmiştir.

Yetiştirdiği çırakların adları ve çalışma süreleri şöyledir; Ramazan Kaplan 10 yıl, Abdülkadir Karagöz 8 yıl ve İmam Karadaş 8 yıldır. Yöresinde yaşayan ve kendisinin bildiği diğer deri ustalarının isimleri şunlardır: Mustafa Yeşilkaya, Mahmut Avcıoğlu Ve Mahmut Mescidir. Ürünlerini yaparken kullandığı ham maddeler; deri, sap, tuz, mikromet asittir.

Kürk işlemede kullanılan araçlar

Doğunluk: Ağaç bir sap üzerindeki demir yay ve altında ayak geçen kayış kısmından oluşan, derinin et kısmını yumuşatmaya yarayan alettir. Kayış ağaca geçirilir; el ile ahşap kısmından tutularak, ayağa geçirilen kayışa baskı yapmak suretiyle demir yay kısmı deriye sürülür (Görsel 2).

Kazak: Deriler yıkandıktan sonra, asılarak süzülür ve üzerlerindeki artık etler bu aletle alınır. Ahşaptan el tutma sapı olan yarım daire biçiminde çelik, ucu ince bir çeşit bıçaktır (Görsel 3).

Görsel 2. Doğunluk

Görsel 3. Kazak

Ayrıca makas, iğne ve dikiş malzemeleri de kullanılmaktadır

Kürk işleme tekniği

Kürk yapılırken tımar, biçme-dikme ve üzleme (yüzleme) işlemi olmak üzere üç işlemden geçmektedir. Koyun, kuzu ve keçi derileri tuzlanmış ve kurutulmuş olarak satın alınır. Yakın zamana kadar yıkama işlemi, Debbaghâne Çarşısı civarında yer alan ve içerisinden Balıklı Göl'ün suyunun aktığı "Kelleci Çayı" denilen iki çayda yapılırdı. Son zamanlarda gerek Balıklı Göl suyunun azalması ve gerekse çaya kanalizasyon sularının karışması, burayı kullanılmaz hale getirmiştir. Günümüzde her esnaf, yıkama işlemini kendi evindeki özel havuzlarda yapmaktadır (Görsel 4). Deriler yıkandıktan sonra, asılarak süzülür ve üzerlerindeki artık etler "Kazak" denilen bir aletle alınır. Deri kısmına tuz ve "Şeb" (şap) karışımı sürülür. Buna "Şebleme Tımar" denilmektedir. Bundan sonra deri "Pişme payı" denilen 24 saat süreyle dinlendirilmeye alınır (Görsel 5).

Görsel 4. Bir gün önce havuzda bekletilen derilerin krem deterjanla yıkama işlemi

Görsel 5. Derilerin asılarak süzülmesinden sonra tuzlanması

Deriler 24 saat dinlendirildikten sonra el ile gerginleştirilir. Görüldüğü gibi deriler kurumak üzere güneşe serilir (Görsel 6). Kuruyan derinin tüy tarafında bulunan şeb ve tuz tozları kazak ile alınır (Görsel 7).

Görsel 6. Derilerin güneşte kurumaya bırakılması

Görsel 7. Kazak denilen aletle deri üstündeki atık tuzlar ve diğer atık parçaların temizlenerek ağartılması

Bu aşamada derinin yüzü sert bir şekildedir. Deri uç kısmından doğunlanıp kendirle bağlanarak, duvar halkasına tutturulur. “Doğunluk” denilen, el ve ayakla çalışan bir aletle “yumuşatma-cilalama” işlemi yapılır (Görsel 8). Bıçkı işlemi (boy kesme) özel deri makası ile yapılır. Bu makasın en önemli özelliği deriyi keserken tüyleri kesmemesidir. Böylece yan yana dikilen derilerin tüylü kısımlarından bakıldığında dikiş izi görünmez (Görsel 9).

Görsel 8. Doğunluk denilen aletle deriyi yumuşatma

Görsel 9. Derilerin boy kesme işlemi

Görsel 10. Düzgün bir şekilde kesilen deri parçalarının birbirine dikilmesi, çatma işlemi

Görsel 11. Makasla kırpma işlemi

Özel kürk makasıyla tüyler kırılarak bir hizaya getirilir. Buna “alçak-yüksek alınma” denir. Bu işlemden sonra, kürk havaralanmak üzere tekrar dağa gönderilir. Tüyler son kez havaralanarak temizlenip parlatılır. Havaralama sırasında yatık durumda olan tüyler kabardığından tekrar çok hafif olarak alçak-yüksek alınması yapılır ve tüyler aynı hizaya getirilir. Son olarak kürkün yaka kısmına, kol ağızlarına ve eteğine siyah tüylü deri dikilir. Böylece kürkçü dükkânındaki işlemler bitmiş olur. Üzleme (yüzleme) işlemi kürkü, bu durumda

satın alan kişiler terziye götürerek “şakaf” denilen siyah renkli özel kürk kumaşıyla dıştan kaplattırırılar. Buna üzleme denilmektedir. Böylece “kürk” denilen geleneksel kışlık giysi tamamlanmış ve kullanıma hazır olmuştur (Görsel 12, 13).

Görsel 12. Kürk dış görünüm Görsel 13. Kürk iç görünüm

3.2. Erol İçyer- Yemenicilik/Köşgerlik

Erol İçyer, özgeçmiş bilgilerinde kendi ifadeleriyle mesleğinden şöyle söz etmiştir:

“İlkokulu bitirdikten hemen sonra komşumuz olan Köşger Yusuf Erkol’un ısrarlarıyla yemeniciliğe başladım. Deriyi ve köseliği tavlamayı kenara atılan dikişi ve sayanın üstüne saraç dikişini öğrendim. Askere gidene kadar Yusuf Amca’nın yanında kalfalık ve çıraklık ettim. 2002 yılında askerliği bitirdim. Geldikten sonra el sanatları ve yemeniciliğin ilgi görmediğini ve işlerin zayıf olmasından dolayı Gaziantep’te İmam Çağdaş Lokantası’nda 9 yıl çalıştım. Oradaki Burhan Çağdaş ustamın ısrarları ve kültürel el sanatlarının kalkınması ile ilgili projelerin çoğalmasından dolayı ben de bu büyük oluşumda emektar Yusuf Amca’nın bana verdiği emeklerin boşa gitmemesi için yemenicilik mesleğine yeniden başlama kararı aldım. 2011 yılından bu yana yemeni üzerinde aktif işyerimi çalıştırıyorum ayrıca 4 tane de eleman yetiştiriyorum. Evli ve 2 çocuk babasıyım.”

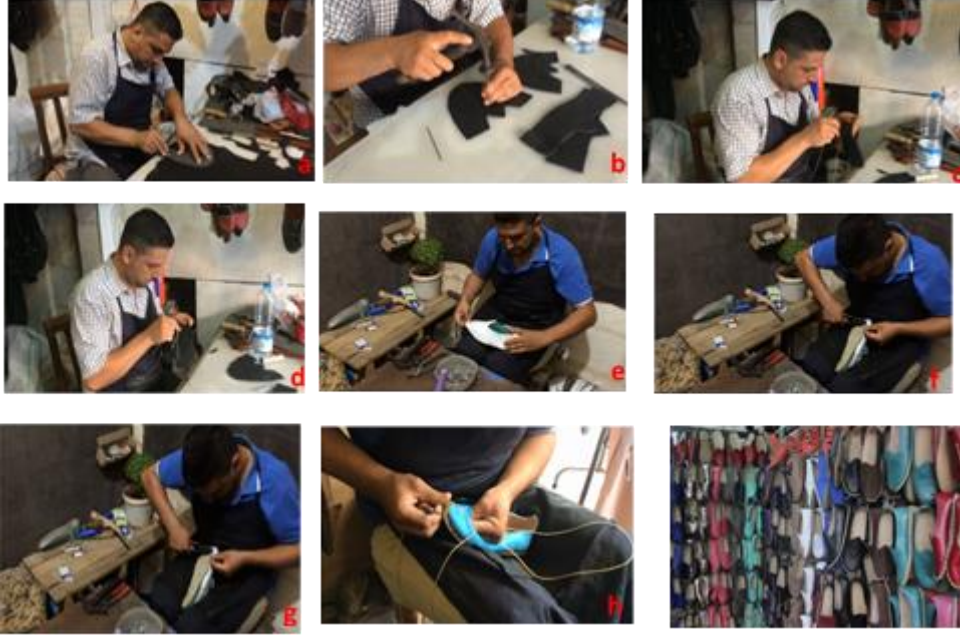
Gaziantep Karagöz Mahallesiindeki atölyesinde üretim yapan ve çevresinde Yemenici Erol şeklinde tanınan Erol İçyer’in yetiştirdiği çırakların adları ve çalışma süreleri şöyledir; Okan Bayram 3 yıl, Mustafa Uğur 3 yıl, Oğlu Ömer İçyer 3 yıl, Batuhan Mekikçi 2 yıldır. Katılmış olduğu İstanbul Beylikdüzü, Antalya Cumhuriyet Meydanı ve Adana Karataş’taki el sanatları festivallerinde plaket alan sanatkar yapmış olduğu tamamı deri yemenilerin yaz aylarında vazgeçilmez bir giysi olduğunu belirtmiştir.

Yemeni yapımında kullanılan araçlar

Kalıp, endaze, tığ, iğne, bıçak, biz, çekiç, kenar bıçağı, ip.

Yemeni yapım tekniği

Yemeni çeşitleri için hazırlanmış endazeler (ayakkabı kalıpları) alınır. İlk olarak ayakkabı tabanı için endaze kösele üzerine konup demir keski yardımıyla kesilir. Yemeni yapım aşamaları Görsel 14’te sunulmuştur.

Görsel 14. Yemeni yapım aşamaları a. Ayak numarasına göre hazırlanmış olan ıstampa (şablon) kullanılarak deriyi maket bıçağıyla kesme işlemi. b. Biz ve çekiç yardımıyla delik açma c. Parçaların birleştirilmesi için dikme işlemi d. Dikim işlemi e. Ayak şeklini alması için kalıba sabitleme f. Kalıba sabitleme işleminde pense ve küçük çivilerin kullanılması. g. Kalıba sabitleme h. Tabanın birleştirilmesi ı. Çeşitli yemeniler

3.3 Ahmet Kemal Digilli-Saraçlık

Aynı zamanda profesyonel basketbol hakemi olan Ahmet Kemal Digilli bu mesleği babası İhsan Digilli'den öğrenmiştir. Asıl ustaları Dedesi Mustafa Kemal Digilli'dir. Saraç İhsan'ın oğlu Saraç Kemal olarak tanınır. Sürekli çırak aramasına rağmen bu mesleğe ilgi olmadığından şimdiye kadar çırak bulamamıştır. Aziziye Mahallesinde bulunan atölyelerinde babası ile birlikte üretim yapmaktadır. Konya Merkez İlçede faaliyet gösteren son ustadır. Konya genelinde başka bir saraç ustası yoktur.

Atölyelerinde at koşum takımları yapmaktadırlar. Müşterilerinin çoğunluğunu İstanbul'da turizm sektöründe hizmet veren faytoncular oluşturmaktadır. Az da olsa kişiye özel kemerler de üretmektedir. Her yıl Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'nun düzenlediği Rahvan at yarışmalarına katılıp ürünlerini sergilemektedir.

Konya İpek Yolu Dergisi, Pusula ve Yeni Meram gazetelerinde hakkında haberler yayınlanmıştır. Kemal Digilli mesleği hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Saraçlık yok olmak üzere. Bunun sebebi de at arabalarının ve faytonların ortadan kaldırılmasıdır. Ata ve atçılığa verilen önemin az olmasıdır. Çözüm için daha çok atçılığın yaygınlaşması hiç olmazsa faytonların şehrin turistik yerlerinde kullanılması ve bizlere ekonomik destek verilmesi gerekir."

Bu çalışmada saraçlığın alt dalı olan koşum takımları yapımı incelenmiştir.

Saraçlıkta kullanılan araçlar

Ürünler yapılırken, deri (manda derisi), ve keçe gibi ham maddeler ile saraç bıçağı, deri sıyrma aparatı, tıg, mil, dikiş makinesi gibi araçlar kullanılır.

Yapım tekniği

At başlığı yapım aşamaları Görsel 15’te sunulmuştur.

Görsel 15. At başlığı yapım aşamaları. a. Deriyi kesme işlemi b. Deri kesme aparatı c. Tokayı deriye kolay geçirmek için sıyrma d. Deriyi şerit halinde kesme e. Tokanın pul yardımıyla birleştirilmiş hali f. Buruna denk gelen "Burunsallık" deriye dışı başlığın bitmiş hali g. Atın kafa kısmına geçirilerek ata yön verme işlevi olan başlığın bitmiş hali

3.4 Türkay Yavaş-Körüklü Çizme

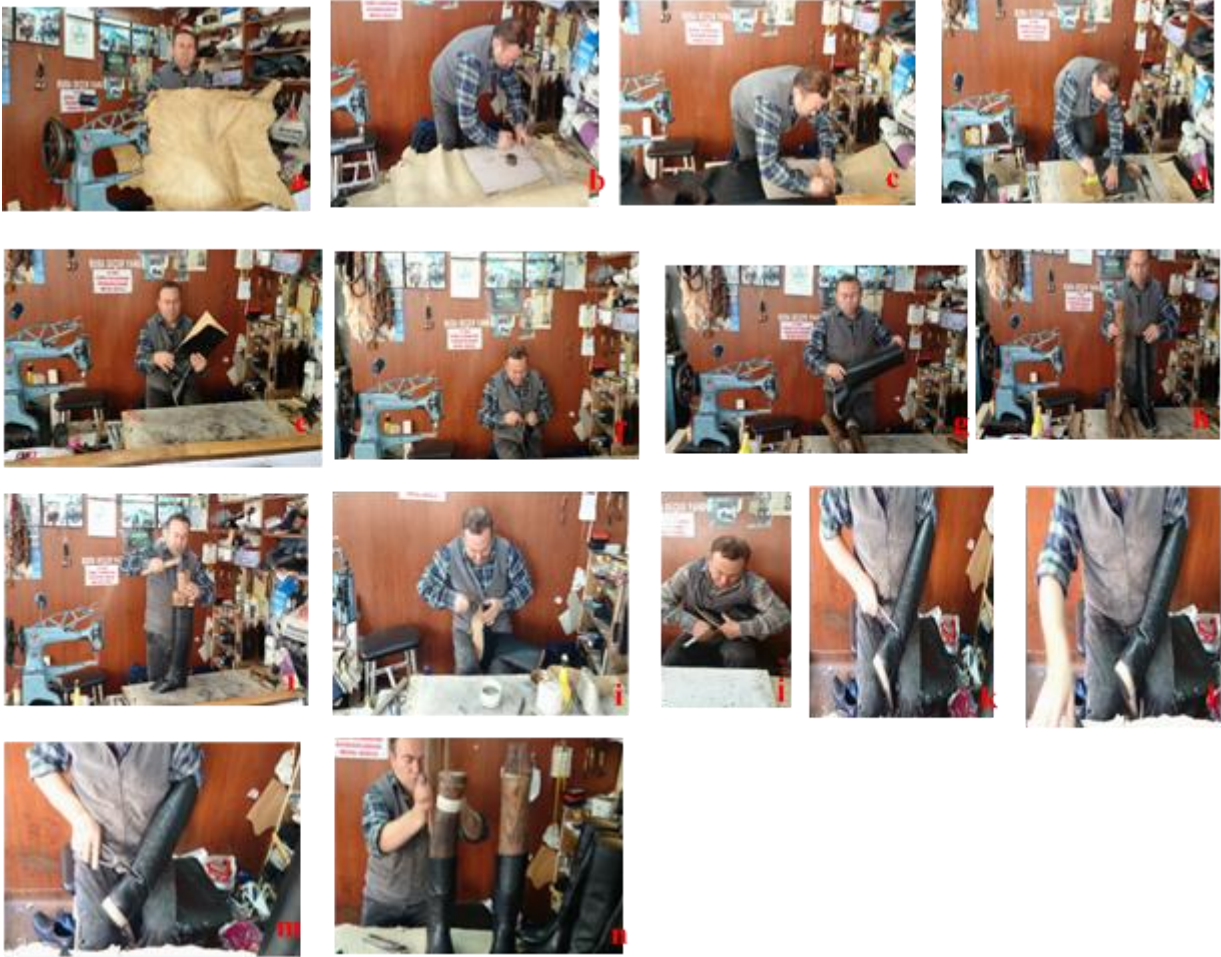
Körüklü çizme yapımına 1976 yılında çırak olarak başlayan Türkay Yavaş bu mesleği ayakkabı ustası Avni Yeşiltepe ve çizme ustası Mustafa Karpuzcu’dan öğrenmiştir. 1984-1985 yıllarında İstanbul Beyoğlu’nda çalıştıktan sonra 1985’te Ordu merkezde dükkan açarak mesleğine devam etmiştir. Çizme ustalığını körüklü çizmenin asıl yöresi olan Ege Bölgesi’nde Aydın Kuşadası’nda öğrenmiştir. Çizme ustalığına başlamasını şöyle ifade etmektedir: “Ustanın yapmış olduğu işçilikten ve üründen çok etkilendiğimden Karadeniz’de neden yapılmasın diyerekten öğrenmeye karar verdim. Karadeniz Bölgesinde körüklü çizme işi yapan tek kişiyim.” Çırak olarak yanında Celal Yavaş 3 yıl; Kerim Yavaş ise kalfa olarak 5 yıl çalışmıştır.

Körüklü çizme yapımında kullanılan araçlar

Deri kesim bıçağı, çivi, masat, mezura, biz, kalıp, çekiç, saya makinası, pres makinası, freze makinasıdır.

Körüklü çizme yapım tekniği

Öncelikle çizmeyi giyecek kişinin ayak ölçüsü alınır. Bunun için mezura kullanılır. Alınan ölçüye göre mukavva üzerine çizilerek kesilen kalıp oluşur. Kalıp sayesinde astar kesilir. Yapım aşamasının ayrıntıları Görsel 16’da sunulmuştur.

Görsel 16. Körüklü çizme yapım aşamaları a. Keçi derisi (Sahtiyan)-Çizmenin astarı b. İç astarın kesimi (Istampa/kalıp yardımıyla) c. Çizmenin yüz kısmının/dış astarının (dana derisi) kesimi d. Çizmenin konç kısmının çirişle yapıştırılması e. Astar ve yüz yapıştırıldıktan sonra terzide dikime gönderilir ve bu duruma gelir f. Arka kısımdan elle dikime başlama g. Dikme işlemi bitmiş vaziyeti h. Dikimden sonra kalıba geçirme ı. Bekleme süresi (iki-üç gün) i. Taban kalıbının geçirilmesi j. Köselenin tabana yapıştırılmasından sonra fazlalıkların kesilmesi k. Önceden yapılan işaretli yerlerden çizmenin “kırılması l. çizmenin körüklerinin belirginleştirilmesi m. Danalya aletiyle kırma işlemi n. Kırma işleminden sonra kuruması için tekrar kalıba konması o. Son sıkıştırmadan sonra 3 gün kalıpta kalması ve boyanması

3.5. Adem Kayın-Kispet Dikimi

Yağlı güreş yapan pehlivanların giydiği dar pantolona kısbet veya kispet denmektedir. Genellikle manda ve sığır derilerinden yapılır. Kispetin pehlivanın vücuduna tam uyumlu olması onun hareketleri sağlıklı şekilde yapması açısından önemlidir. Kispetin, eski pehlivanlar tarafından “pehlivanın yarısı” şeklinde tanımlanması kispetin ne kadar önemli olduğunu da ifade etmektedir. Tarihsel olarak Balkan Türkleri tarafından tasarımı yapılarak kullanılmaya başlanan kispetin yapımı için manda ve dişi düve derisi en elverişli derilerdir. Kispetin üstünde çok fazla dikiş olmasının nedeni estetik görünüşü olmakla birlikte asıl işlevi pehlivanın güreş esnasındaki çok hareketli olması nedeniyle kispetin kırışıp katlanmasını önlemektir.

Arşivde kayıtlı tek kispet ustası olan Adem Kayın bu işi ustası İrfan Şahin'den öğrenmiştir.

Ustanın ürünlerini yaparken kullandığı araçlar ve diğer gereçler; dikiş makinesi, möhlüke, bıçkı, biz, muşta, çelik iğne, bal mumu, iptir.

Adem Kayın'ın, sanatçı tanıtma kartı başvurusunda yer alan video belgesinde yapım aşamalarından bazıları eksik olmakla birlikte İstanbul Altıneller Festivalinde Folklor araştırmacıları tarafından kispeti tam olarak yaptığı ve bu işin ustası olduğu da başvurusundan önce tespit edilmiştir.

Kispet dikiminde kullanılan araçlar

Bıçkı, biz, muşta, çiriş, makas, iğne.

Kispet yapım tekniği

Parçaların birleştirilmesinden sonra kispet bir hafta boyunca suda bekletilir. Sonrasında iç kısmına sürülen zeytinyağı sayesinde kispet yumuşar. Kispetin yapım aşamaları Görsel 17, 18 ve 19 ile sunulmuştur.

Görsel 17. Pehlivanın ölçüsüne göre kalıpla deri kesimi

Görsel 18. Küçük parçaların tezgahta birleştirilmesi

Görsel 19. Kispetin bitmiş hali

4. Sonuç

Bu araştırmada Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü arşivinde kayıtlı sanatçı tanıtma kartı sahibi deri sanatçılarından seçilmiş olan beş usta ve ürünleri incelenmiştir.

HKBBM, 1966 yılından bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmet vermektedir. Maddi ve manevi tüm kültür ürünlerimiz Bakanlık personeli olan Folklor Araştırmacıları tarafından planlı alan araştırmaları yapılarak görsel, işitsel ve yazılı olarak kayıt altına alınmaktadır. Bunların dışında bağış ve satın alma yoluyla da özellikle maddi kültür ürünleri arşive kazandırılmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi hakkında bilgilere yer verildikten sonra bu merkeze kayıt edilen sanatçıların hangi yolla seçildiği, tespit kurulları ve oluşumu vb. bilgiler belirtilmiştir.

Çalışma konumuz olan sanatçı tanıtma kartı sahibi deri sanatçılarından sayısı ise arşivde 37'dir. Bu sanatçıların kayıtlı oldukları sanat dalları beş gruba ayrılmaktadır: Yemeni (Köşger-Çarık), körüklü çizme, kispet dikimi, deri işleme ve saraç. Çalışma konusu olarak da her sanat dalından bir sanatçı incelenebilmiştir. Hem arşivden yararlanmanın sınırlı ve izne tabi olması hem de elde edilebilmiş olan bazı fotoğraf ve video kayıtlarının yeterli kalitede olmaması nedeniyle bu şekilde bir yol izlenmiştir.

Ustaların bu sanatı kimlerden öğrendiği, kaç yıldır yaptığı, mesleklerinin şu anki durumu, çıraklarının olup olmadığı, ürünlerinin yapımında kullandıkları ham maddeler, araç ve gereçler gibi bilgilere ve elde edilebilen fotoğraflara çalışmada yer verilmiştir. Ürünlerini yaparken kullandıkları ham maddeler, araçlar ve gereçler, yapım aşamaları ve çalışma ortamlarına ait fotoğraflar yer almaktadır.

Çalışmada mümkün olduğunca ürünlerin yapım aşamalarına yer verilerek bunların fotoğrafları verilmeye çalışılsa da bu anlamda eksikliklerin görülebilmesinin nedeni, bazı çekimlerin profesyonel olmaması ve üretim aşamalarının nerede başlayıp nerede bittiğine sanatçıların beyan ettiği belgelerde tam ve belirli olarak yer verilmemesidir.

Arşivden kullanımın yararlandırılması konusunda bazı problemler devam etmektedir. Bu, bilişim teknolojilerinin her alanda kullanıldığı, bilgiye ulaşmanın gittikçe kolaylaştığı bu çağda önemli bir sorundur. Bu nedenle, arşiv bilgilerinin suistimal edilmeden en verimli ve kolay bir şekilde herkesin kullanımına açılması amacıyla arşiv belgelerinin elektronik ortama geçirilmesini hedefleyen arşiv yazılım projesi Bakanlık bünyesinde devam etmekte olup en geç 2022 yılında kullanılması beklenmektedir. Halk kültürünün her alanında çalışan uzmanlar, akademisyenler veya öğrenim görenlerin arşivdeki bilgilere ulaşımının kolaylaştırılması arşivin işlevselliği ve bilinirliği açısından faydalı olacağı gibi yeni ve değerli üretilere de kapı açacaktır.

Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezindeki belgeleri konu alan ilk çalışmadır. Bazı eksiklikleri olmasına rağmen el sanatları alanında çalışan her gruptan kişiyi ilgilendiren genel bilgiler bulunması, saklı kalmış olarak değerlendirebileceğimiz arşivi konu edinmesi, her yıl başvuru sayısı katlanan sanatçı tanıtma kartı ve buna sahip olan sanatçılarla ilgili faydalı bilgiler vermesi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Barışta H.Ö. (1998). *Türk El Sanatları*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Emiroğlu K. ve Aydın S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Evcin. E. (2013). Türk Halk Kültürü Araştırmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, *Milli Folklor Dergisi*, 100:225.
- Haviland W. A. (2002) *Kültürel Antropoloji*. Çev: Hüsamettin İnanç, Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. (2014). *Yaşayan El Sanatları*.